

Я. Д. Ісаєвич

НАЙДАВНІШІ ДОКУМЕНТИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ БРАТСТВ НА УКРАЇНІ

В суспільно-політичному та культурному житті України наприкінці XVI і в XVII—XVIII ст. важливу роль відігравали братства — об'єднання українського населення міст і почасти сіл. Братства виступали проти національного гноблення українських трудящих, очолювали широкий народний рух за обмеження впливу духовенства на громадські та культурно-освітні справи. Велике значення мали створені братствами школи, бібліотеки, шпиталі. Особливо багатогранною була діяльність найдавнішого на Україні Львівського Успенського (Ставропігійського) братства, яке гуртувало визначних культурних діячів України, мало власну друкарню і великий архів. Цей архів є незамінним джерелом для вивчення характерних рис усього братського руху, тому що матеріали з архівів інших братств збереглися лише фрагментарно. Зокрема, тільки від Львівського братства до нас дійшли докладні протоколи засідань братства, які дають змогу простежити всі подробиці внутрішнього життя братської організації.

В історичній літературі вважається загальноприйнятим, що братства на Україні існували вже у XV ст., а наприкінці XVI ст. були реорганізовані з ініціативи східних патріархів. Метою даного повідомлення є джерелознавчий аналіз найдавніших документів, на підставі яких робились такі висновки про час виникнення першого братства на Україні і про те, кому належить ініціатива його заснування.

В актових книгах деяких міст Галичини за XV ст. є згадки про міщан-опікунів (ктиторів, витрикушів¹) церков. Так, у кни-

---

¹ Від латинського слова vitricus — опікун.

зі лави м. Перемишля (середина XV ст.) є згадка, що швець Іван заповів 10 гривен грошей «для собору або крилоса» кафедральної церкви святого Івана до рук Лаврентія, «опікуна соборної церкви»². Є відомості про діяльність таких опікунів і в інших західноукраїнських містах, зокрема у Львові³ та Тернополі⁴. Щодо згадок про існування в XV ст. братств білоруських міщан у Вільнюсі⁵, то вони відносяться до професійних об'єднань ремісників та купців, а не до справжніх братств. Немає ніяких підстав вважати відомі з джерел XV ст. міщанські об'єднання тотожними пізнішим братствам.

Твердження про те, що братства на Україні існували вже в XV ст., ґрунтуються виключно на документах Львівського Успенського братства, про які згадував у своїх працях історик першої половини XIX ст. Д. Зубрицький. Він надавав своїм розвідкам форму хронік, в яких рік за роком викладав факти на основі зібраних ним архівних документів⁶. Деякі з використаних ним документів пізніше загубились, тому історики вважали за можливе користуватись працями Зубрицького як джерелом, оскільки вони, мовляв, передають зміст документів. При цьому забували, що Зубрицький не обмежувався механічним складанням уривків з джерел, а підходив до них критично, інтерпретував окремі джерела відповідно до своїх уявлень про весь хід історичного процесу. Зубрицький часто подавав у формі категоричних тверджень те, що було лише його гіпотезою. Зразком такого підходу є твердження Зубрицького про дату заснування найдавнішого на Україні братства — Львівського Успенського.

Свій «Літопис Ставропігійського братства» (1832 р.)⁷ Д. І. Зубрицький починає з 1453 р., бо «в історії міста, написаній Варфоломієм Зіморовичем біля 1656 року [...], сказано, що у Львові 1453 року існувала Успенська церква, а якщо була міська церква, то при ній мусило існувати братство»⁸. Звичай-

² Pomniki dziejowe Przemyśla, t. 2, Przemyśl, 1936, стор. 130.

³ Центральний державний історичний архів у Львові (далі — ЦДІА УРСР у Львові), ф. 52, оп. 3, т. 11, стор. 101, 137 та ін.

⁴ О. Терлецький. Василь Константин князь Острозький. Історія фондації князя Острозького в Тернополі. Тернопіль, 1909, стор. 37—40. (Терлецький називає осіб, яких обирала громада для нагляду за церквою, «братством»). Цей термін він вводить від себе, в джерелах його немає).

⁵ К. Харламович. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в. Казань, 1898, стор. 279.

⁶ Я. Ісаєвич. Д. І. Зубрицький і його діяльність в галузі спеціальних історичних дисциплін.— «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1963, № 1, стор. 48—57.

⁷ Вперше опубліковано в російському перекладі в «Журнале Министерства народного просвещения» (далі — ЖМНП) за 1849 р.

⁸ Д. Зубрицький. Летопись Львовского Ставропигиального братства. Львів, 1926, стор. 6.

но, це — цілком безпідставне припущення. Успенська церква була заснована значно раніше 1453 р.⁹, але це аж ніяк не означає, що з самого початку при ній існувало братство.

Перший документ з безпосередньою згадкою про братство Д. І. Зубрицький відносив до 1463 р. «Того року,— писав він,— львівський міщанин Степан Дропан заснував (або лише обновили) монастир святого Онофрія і [...] віддав під покровительство і управління Львівського міського братства. Староста Андрій Одровонж ствердив того ж року донацію Дропана актом, а король Казимір Ягайлович видав на це і привілей»¹⁰. Зубрицький не вказує, звідки він узяв такі відомості, але єдиним джерелом у цьому випадку міг бути докладний інвентар архіву братства, написаний наприкінці XVI або на початку XVII ст., коли було розпочато актову книгу, яка згодом дістала назву «Альбом братства»¹¹. В інвентарі читаємо:

«Привілія монастырца
с[вя]того Онофрія

Привилѣец малый з завѣсистою печатю Стефана Дропана мешанина львовского на манастыр с[вя]того Онофрия. Року 1460. Ему начало: Нос Андреас Одровонж...

Року 1469. Привилеец малый з завѣсистою печаткою от короля Казимѣра потверждение волѣ Дропановы».

На полях проти запису про перший з цих привілеїв додано рукою не пізніше початку XVII ст.: «Тых обох нѣмаш привилейцов», а проти другого: «И того нѣт»¹². Отже, в найдавнішому інвентарі архіву братства нема ніякої згадки, що привілеї 1460 і 1469 рр. засвідчували існування братства. Якщо б у них справді йшлося про братство, то братчики, які наполегливо шукали доказів давності своєї організації, неодмінно відзначили б це,

⁹ І. Шараневич доводив, що первісна Успенська церква близько 1412 р. була перетворена в кафедральний католицький костіол. Питання вимагає дальшого вивчення. Див. «Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства» (далі — ЮИЛСБ), т. I, Львів, 1886, стор. 5—7.

¹⁰ Д. Зубрицький, вказ. праця, стор. 6.

¹¹ Опис «Альбома» див. «Diplomata statuaria» (далі — DS). Leopoli, 1895, стор. II—VII.

¹² Альбом Львівського братства (рукопис зберігається в Львівському історичному музеї), стор. 383. І. Шараневич опублікував цей уривок в перекладі польською мовою, датуючи його близько 1586 р. (I. Szagańiewicz. Muzeum Instytutu Stauropigijskiego we Lwowie.— «TeKa Konserwatorska», 1892, стор. 55). Про обидва привілеї говориться і в «Книзі історії Онофрійського монастиря з кінця XVIII ст.», але тут додано, начебто другий привілей починався словами «Vobis Dropanu». Див. Львівська наукова бібліотека (далі — ЛНБ), збірка василіянських монастирів, спр. 132 (104), арк. 2.

викладаючи в інвентарі зміст документів¹³. Однак Зубрицький, знаючи пізніші твердження братства про одержання ним монастиря від Дропана, вирішив, що обидва названі в «Альбомі» привілеї засвідчують існування братства в 60-х роках XV ст. Перший з них він, очевидно через недогляд, відніс до 1463, а не до 1460 р.

У 1836 р. вийшла нова праця Зубрицького «Історичні дослідження про друкарні» (неповний російський переклад 1838 р.). Тут Зубрицький уже говорив про «привілей короля Казіміра IV, з 1439 року, якого оригінал загинув, але згадка про нього є в книзі братства «С» під номером індексу 435 на 3 аркуші, в інвентарі архіву, написаному в 1601 р.»¹⁴ Це очевидна механічна помилка: Казімір IV був королем з 1447 р. Щоб якось погодити цю суперечність, було висловлено два припущення. У 1855—1856 рр., посилаючись на «Історичні дослідження» Зубрицького, Ставропільський інститут писав австрійським властям, що Успенське братство і братство Онуфрія мають привілей від Казіміра III (Казіміра Великого, 1333—1370) з 1339 р., «оригінал якого втрачений, але згадка про який є в інвентарі документів братства з 1601 р.» Цісарсько-королівська Галицька фінансова прокуратурія прийняла цю точку зору і відповідно висвітлила історію заснування братства в меморандумі до намісництва від 27 грудня 1856 р.¹⁵ Однак припущення, що документ для монастиря чи братства видав не Казімір IV, а Казімір III ще в XIV ст., цілком безпідставне. Повну рацію мав Макарій, який вказав, що 1439 р. був названий в «Історичних дослідженнях» помилково: Зубрицький мав на увазі привілей Казіміра IV від 1469 р.¹⁶ про затвердження грамоти старости Одровонжа щодо Онуфріївського монастиря.

¹³ Оскільки наявність раннього привілею для братства була б дуже вигідна для братчиків, відсутність згадки про нього в «Альбомі» і в інвентарі братського архіву 1732 р. (Див. «Ювильейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона», т. I, Львів, 1936, стор. 194) є доказом того, що документ 1469 р. не містив згадки про братство. З другого боку, навіть якщо б у якомусь з інвентарів XVII ст. дійсно говорилось про наявність привілею з XV ст. «для братства», це ще не доводило б існування братства. Численні історики XIX—XX ст. приписували «братству» документи, в яких у дійсності говорилось не про братство, а про «парохіян Успенської церкви» і т. п. Тим більше таку помилку могли зробити братчики в XVII ст., особливо якщо зважити на те, що це було їм вигідно.

¹⁴ D. Zubrzycki. Historyczne badania o drukarniach. Lwów, 1836, стор. 3. Російський переклад (ЖМНП, 1838, часть 19, № 9, стор. 560) дещо спотворений. Шараневич пішов за цим перекладом, ще більше перекутивши зміст первісного твердження Зубрицького (ЮИЛСБ, стор. XV).

¹⁵ Діловодний номер 15888/855. Див. про це в довідці про статус Ставропільського інституту, складеній в 1910 р. як додаток до документа № 26294/910 (ЦДІА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 3, спр. 320, арк. 1—2).

¹⁶ Макарій. История русской церкви, т. 9. СПб., 1900, стор. 33. Не виключена можливість, що помилку зробив укладач інвентаря 1601 р., а Зубрицький не помітив, що вказана ним дата не узгоджується з роками правління Казіміра IV.

Отже, Зубрицький не лише без застереження навів як безперечний факт своє припущення, що акт 1469 р. відноситься до Львівського братства, а й ввів до наукового обігу дві помилкові дати: 1463 р. (замість 1460) і 1439 р. (замість 1469). З того часу по історичних монографіях стали кружляти твердження, начебто Львівське братство було затверджене королем Казіміром (причому різні автори називають неоднакові роки — 1439, 1463, 1469 або й інші довільні дати). Зокрема, М. Грушевський твердить, що «найдавніша... звістка про се братство датується 1463 р.»¹⁷ У світлі викладеного помилковість таких тверджень очевидна.

На початку ХХ ст. була висловлена, але залишилась непоміченою істориками думка, начебто в Ставропігійському архіві збереглася копія акта про передачу Онуфрійського монастиря Успенському братству польським королем Казіміром IV (отже, не пізніше 1492 р.— року смерті короля). В опрацьованому І. С. Свенціцьким каталозі документів з архіву братства була зазначена копія XVII ст. «латинської підтверджувальної грамоти Казіміра Ягелловича, даної братству церкви Успення на оренду монастиря св. Онуфрія від унівських монахів»¹⁸. Насправді документ, про який йдеться¹⁹, писаний по-польськи, почерком XVII ст., має форму королівського привілею, але ні ім'я, ні титул короля не подано, лише на початку вказано, що там повинен бути титул короля. Далі говориться, що на прохання Успенського братства король підтверджує, що братство «тримає» монастир Онуфрія з маєтками, якими разом з монастирем володів міщанин Стах Дропан і передав «під благословення» Унівського монастиря, і з городом, приєднаним до монастиря Стецьком кушнірем та Андрієм кравцем. Тут же твердиться, що цей «привілей» виданий на основі листів львівському старості від королів Казіміра і Зигмунта. Форма документа, як і помітка на звороті — «копія до права на подорож до короля», — свідчать, що це проект привілею на управління монастирем, який братчики хотіли здобути від королівської канцелярії наприкінці XVI або в XVII ст., покликаючись на традицію, згідно з якою Дропан передав управління Онуфрійським монастирем українським міщанам. Однак, якщо навіть вважати доведеною правдивість цієї традиції²⁰, це ще не означає, що міщани — опікуни монастиря вже в XV ст. були організовані в братство.

¹⁷ М. Грушевський. Історія України — Руси, т. VI, стор. 506.

¹⁸ І. С. Свенцицкий. Опись музея Ставропигийского института во Львове. Львів, 1908, стор. 159, копії, № 12. (І. Свенцицький не вказує тут, якого з Казімірів Ягеллончиків має на увазі — Казіміра III чи Казіміра IV).

¹⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 874 (копії, № 12).

²⁰ Єпископ Гедеон Балабан твердив, що монастир був переданий йому ктитормом того монастиря князем Костянтином Острозьким, а також посилася на якийсь привілей князя Лева (ЦДІА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 942, арк. 1).

Таким чином, джерела, на підставі яких називали «точні» дати «затвердження королем» або навіть «заснування братства» чи «першої згадки» про нього, насправді не містять ніяких певних вказівок про існування братства в місті Львові в XV ст.

В українських джерелах назву «братство» вперше зустрічаємо в статутах львівських передміських братств Благовіщення (1542)²¹ та Миколи (1544)²², а також братства в м. Вишні на Львівщині (1563)²³. Питання про обставини появи цих статутів вимагає дальшого дослідження. До речі, хоч статут братства Благовіщення датований 1542 р., грамота ради м. Львова від 1545 р. про те, що Благовіщенська церква є власністю громади парафіян, не містить згадки про братство²⁴. Можливо, що в 1542 р. лише було проголошено перетворення організації парафіян церкви Благовіщення в братство, але активної діяльності це братство ще не розпочало.

Хоч Благовіщенське та Миколинське братства на Підзамчанському передмісті Львова існували уже в середині XVI ст., в самому місті організація парафіян Успенської церкви ще не мала характеру братства. Про це свідчать записи про вибори «опікунів» Успенської церкви та ревізії майна цієї церкви і церкви Онуфрійського монастиря невеликою групою міщан центральної частини Львова (14—16 чоловік)²⁵. Ці записи стосуються 1579—1583 рр., але дійшли до нас в копії, виготовленій, мабуть, в останні роки XVI ст. або на початку XVII ст., під час спору Львівського братства з єпископом Гедеоном Балабаном²⁶. З них видно, що навіть на початку 80-х років XVI ст. гурток «старших і молодих» міщан, які обирали двох «витрикушів» і передавали їм ключі від церкви, не називався братством і не мав таких характерних для братств рис, як дисциплінованість і згуртованість всіх членів. Лише в середині 80-х років відбулось організаційне оформлення братства як суспільно-політичної організації українських міщан.

В буржуазній історіографії домінував погляд, що Успенське

²¹ «Вестник Юго-Западной и Западной России», 1862, № 3, стор. 98—100.
²² Monumenta Confraternitatis Stauroripigianae ((далі — MCS), ed W. Milkowicz. Leopoli, 1895, стор. 13—14.

²³ А. Добрянский, История епископов трех соединенных епархий — Премыской, Саборской и Саноцкой. Львів, 1894, стор. 52, 56—58.

²⁴ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 13, 14.

²⁵ Реєстри книг, які містяться в цих записах, були опубліковані Д. Зубрицьким (D. Zubrzycki. Historyczne badania..., стор. 59), а весь текст записів — В. Л. Немировським («Исторический архив», 1961, № 4, стор. 233—235). На жаль, в публікаціях перекручено особливості української графіки, а у В. Л. Немировського дано ще й неправильний заголовок документа. Там, де в оригіналі стоїть «два кресты», «тягненого», «чотыри», «пстряя», «Грицка Губы», «Минцевич», у В. Л. Немировського читаємо, «два креста», «тисненного», «четыре», «пестрая», «Дуды», «Мицкевич».

²⁶ Про те, що це копія, свідчить, зокрема, те, що записи за 1579, 1581, 1583 і 1588 рр. внесені підряд, одним почерком і одним чорнилом.

братство було створене, або принаймні реорганізоване, з ініціативи антиохійського патріарха Йоакима. Однак аналіз фундаційних грамот (привілеїв) цього братства не підтверджує цього. Йоаким Доу, який у 1582—1592 рр. був антиохійським патріархом²⁷, проїжджав через Львів по дорозі до Москви, куди його запросили у зв'язку з встановленням московської патріархії. Для самого Йоакима, як вказується в сирійських джерелах, метою подорожі до молдаво-румунських князівств, України та Росії було зібрати пожертви для покриття боргів патріархії²⁸. Йоаким прибув до Львова 1 січня 1586 р.²⁹ Тим же днем датована пишно оформлена пергаменна грамота про заснування братства³⁰. Очевидно, вона була підготовлена заздалегідь. «И пришедшу ми во град Илвов...,— говориться від імені патріарха в преамбулі грамоти,— в лѣто... 1586 мѣсяця генуария в первый день. В то время пришли пред нас и пред наше право духовное мещане львовские вси посполе ктитори храма Успения пречистыя божия матере в градѣ Лвовѣ, хотячи братство устроить». Далі викладався статут Львівського братства.

За Львівським братством визнавалось «старійшинство» над іншими братствами. Його статут («право») мали прийняти також і ті братства, які раніше «несовершенно» були встановлені деякими єпископами. Цікаво відзначити, що преамбула, закінчення і деякі загальні положення статуту написані церковно-словацькою мовою, а статті, що регулюють організаційну структуру братства (розмір внесків, порядок засідань тощо)— тогочасною українською літературною мовою. Грамота була скріплена печатками патріарха Йоакима, київського митрополита Михайла Рогози і Гедеона Балабана, а підписана (очевидно, пізніше) лише митрополитом Михайлом та протонотарієм митрополії Григорієм³¹.

Видавці «Пам'ятників» Київської археографічної комісії (можливо, спираючись на неточну інформацію Д. Зубрицько-

²⁷ И. Крачковский. Избранные сочинения, т. 6. М.—Л., 1960, стр. 445.

²⁸ Єпископ Порфирий. Восток Христианский. Сирия. I. К., 1846, стор. 83—84.

²⁹ Памятники, издаваемые Временною комиссией для разбора древних актов (далі—Памятники...). К., 1898, стор. 43. У тексті документа помилково говориться про похорон Івана Рогатинця замість Богатирця.

³⁰ Оригінал: ЦДІА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 68 (MCS, стор. 113—119). Копії XVII ст.: ф. 129, оп. 1, спр. 1116, «Альбом», стор. 22—39. В «Альбомі» вміщено ще одну копію, датовану 1588 р., під заголовком «Порядок братства до міст виданий» (стор. 250—256). Цей останній варіант є також у вигляді пергаменної грамоти, адресованої мешканцям Нового Костянтинова (ф. 129, оп. 1, спр. 360; описано в кн. М. Худ а ш. Лексика українських ділових документів кінця XVI—початку XVII ст. К., 1961, стор. 9, 12—13, № IX). Варіант, виданий до міст і посланий до Нового Костянтинова, має деякі особливості, зокрема, пропущено згадку про непослух єпископові—«ворогові істини».

³¹ MCS, стор. 119. (Зараз печатки обірвані разом з великими кусками пергаменту) (ЦДІА УРСР у Львові, ф. 129, оп. 1, спр. 68).

го) твердили, начебто в Ставропігійському архіві є «грецький оригінал цього документа». Насправді, як відзначив В. Мількович, в цьому архіві немає ніяких відомостей про те, що він там був раніше³². Грецький текст (крім двох варіантів українсько-го) є лише в «Альбомі» братства — книзі, куди переписували тексти усіх важливих документів. Але грецький текст з «Альбома» — це, очевидно, переклад з українського оригіналу: в тому ж «Альбомі» не пізніше початку XVII ст. був записаний перелік привілеїв братства, і серед них немає згадки про грецьку установчу грамоту Йоакима, а його українська грамота розглядається як єдиний оригінал статуту³³.

В той же час відомо, що патріарх Йоаким розмовляв арабською мовою³⁴. Після того, як братчики поінформували його про стан справ в єпархії, він після 16 січня 1586 р. видав привілей, писаний по-арабськи. У ньому говориться, що, прибувши до Львова, патріарх довідався про священників, які мають наложниць або жонаті вдруге після овдовіння. В неділю 16 січня він у присутності єпископа Гедеона, «архонтів» (старшин) і всього народу проповідував про відлучення від церкви усіх таких священників, а також єпископів, які дозволятимуть їм залишатись при своєму сані, і мирян, які користуватимуться послугами таких двоєженців³⁵. Є грецький переклад цієї грамоти, очевидно, також виданий канцелярією патріарха³⁶, і слов'янський переклад з заміткою на звороті: «По словенску. Преложено из арапского привилея святѣйшого Йоакима патриарха великия Антиохія»³⁷. Проте лише арабський оригінал мав таку саму печатку патріарха, як на українській грамоті від 1 січня 1586 р. Важливо відзначити, що арабська грамота, підписана власноручно патріархом і, без сумніву, видана ним самим, не містить

³² Памятники..., т. 3, стор. 21; MCS, стор. 119.

³³ «Привилей — фундуш от святѣйшаго патриарха Йоакима великия Антиохія на братство лвовское, которому начало: Йоаким милостиею божиею. По руску писан. У него сут три печати: первая Йоакима патриарха, вторая Иереми патриарха, третья Михайла митрополита. При том теж привилей ест привилей по арабску писанный власная рука Йоакима патриарха и иные мѣнугы до того року належачие» («Альбом», стор. 384). Всупереч думці І. Шараневича (ЮИЛСБ, стор. V) згаданий тут єдиний у Львові арабський привілей Йоакима не відноситься до заснування братства (про нього нижче).

³⁴ Из Львова антиохійський патріарх їхав до Москви через Білорусію; зокрема в день святого духа був у Орші. Білоруський літописець записав, що патріарх «мовил языком антиохийским», очевидно, по-арабськи (Баркулабовская летопись. — «Университетские известия». К., 1898, № 12, стор. 7).

³⁵ MCS, стор. 121—124; И. Крачковский. Грамота Йоакима IV патриарха Антиохийского лвовской пастве в 1586 г. Л., 1924 (Христианский Восток, VII, 1921—1924, стор. 28). Те саме: И. Крачковский. Избранные сочинения, т. 6, стор. 447.

³⁶ MCS, стор. 127—129.

³⁷ Там же, стор. 129—131.

жодної згадки про братство³⁸. Це ще раз підтверджує, що ініціатива заснування братства не вийшла від патріарха, який, очевидно, і не розумів українського оригіналу фундаційної грамоти. Посилаючи в листопаді 1592 р. свій статут Берестейському братству, Львівське братство писало, що патріарх Йоаким вже застав у Львові («телесни обрѣт») братство, шпиталь і школу³⁹. Очевидно, братчики добились згоди Йоакима затвердити підготований ними статут, переконавши патріарха, що братство сприятиме усуненню двоєжених священників та інших «негідних звичаїв», проти яких він сам так гостро виступав. Можливо, 1 січня патріарх лише погодився видати установчу грамоту братству, а згодом ця грамота була виготовлена і подана патріархові, який її не підписав, а лише скріпив печаткою. Пізніше грамоту подали на підпис митрополитові Михайлові Рогозі та його протонотарію Григорієві. Крім того, свою печатку до грамоти приклав і Балабан. Можливо, що він був змушений це зробити ще під час перебування Йоакима у Львові⁴⁰, але більш ймовірно, що Рогоза і Балабан ствердили патріаршу грамоту 23 червня 1590 р. на Берестейському соборі, який підтримав братчиків у спорі з Балабаном і схвалив статут братства⁴¹. Львів'яни хотіли також дістати підпис і печатку константинопольського патріарха Феоліпта і писали йому: «Сего ради посылаем хартію братства сего, да подпишется рукою тебе, пастыря нашего и печатію ти да знаменается»⁴². Однак Феоліпта незабаром замінив новий патріарх — Єремія Транос. 2 грудня 1587 р. він затвердив братство, госпіталь, школу та друкарню⁴³, а в листопаді 1589 р. визнав монастир Онуфрія Ставропігіоном, що підлягає митрополитові і братству, а не львівському єпископові⁴⁴. 2 червня 1590 р. Берестейський собор

³⁸ Так само немає згадки про братство в українській грамоті від 15 січня 1586 р. (MCS, стор. 119—120), яка відома в двох примірниках, причому обидва — з власноручними підписами патріарха.

³⁹ «Чтения в Обществе истории и древностей российских». М., 1848, № 6, стор. 57.

⁴⁰ Як видно з документа 1590 р., після від'їзду Йоакима Балабан відмовився від обіцянок, які він дав під час перебування патріарха у Львові (Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. 117-118, стор. 212). Отож, цілком можливо, що в присутності Йоакима Балабан погодився з заснуванням братства.

⁴¹ «Альбом», стор. 22. Мабуть, пізніше братчики вважали, що Гедеон не міг би ствердити своєю печаткою ворожого йому братства і тому приписали його печатку Єремії (там же, стор. 384). Однак якраз на соборі 22 червня 1590 р. Гедеон був змушений підписати разом з іншими єпископами грамоту про непідпорядкування братства його владі. Очевидно, проти своєї волі він був змушений прикласти печатку і до статуту братства.

⁴² MCS, стор. 139.

⁴³ DS, стор. 35—38, 93. Фотокопія оригіналу в додатку до MCS (ч. II). Оформлення грамоти орнаментом нагадує оформлення пергаментної грамоти від 1 січня 1586 р. (ЦДІА УРСР у Львові, ф. 12, оп. 1, спр. 68).

⁴⁴ MCS, стор. 203—205.

єпископів України та Білорусії також підтвердив привілеї Єремії щодо встановлення Львівського братства і погодився, щоб такі ж братства засновувалися в інших містах⁴⁵. Братство при Успенській церкві у Львові стало називати себе також Ставропігійським на знак того, що воно підпорядковувалось безпосередньо східним патріархам.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. братства виникають в багатьох містах Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, а також в Білорусії. Київське (Богоявленське) братство було засноване, мабуть, наприкінці 1615 р. Його документи збереглися в копіях у складі рукописного збірника, що належав Києво-Могилянській академії. На початку XIX ст. київський митрополит Євгеній Болховитинов склав з цих копій збірник, за яким і були пізніше опубліковані найдавніші документи Київського братства⁴⁶.

Братства, які виникли наприкінці XVI — на початку XVII ст., часто приймали статути Львівської Ставропігії. Пізніше, коли економічні й політичні позиції міського населення ослабли, поширились інші статути, які передбачали певні форми втручання духовенства в справи братств⁴⁷. Розгляд цих статутів виходить за рамки цієї статті.

⁴⁵ MCS, стор. 258.

⁴⁶ Памятники..., т. 2, стор. 381.

⁴⁷ Статути братств Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, меншою мірою Правобережжя збереглися у центральних державних історичних архівах Києва і Львова, у відділах рукописів Львівської державної наукової бібліотеки, Інституту літератури АН УРСР (збірка І. Франка), Національної бібліотеки у Варшаві (збірка бібліотеки Перемиської греко-католицької капітули).

Я. Д. Исаевич

ДРЕВНЕЙШИЕ ДОКУМЕНТЫ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БРАТСТВ НА УКРАИНЕ

Резюме

В исторической науке распространено мнение, что на Украине уже в XV в. действовали братства горожан, в частности Львовское Успенское (Ставропигийское) братство. Это объясняется тем, что авторы специальных исследований по истории братств (Д. Зубрицкий, А. Крыловский и некоторые другие) без достаточных оснований приписали братствам акты, связанные с деятельностью приходских объединений горожан, хотя в XV — первой половине XVI в. эти объединения еще не имели характера братств. Сохранившиеся древнейшие грамоты об учреждении отдельных братств, а также уставы, каталоги членов их и другие документы свидетельствуют, что в западноукраинских городах братства распространились в конце XVI — начале XVII в., а на Приднепровье они появились в первой половине XVII в.